

Mihaela Simona Apostol

PELERINAJUL ȘI COMUNICAREA MEDIATICĂ

Copyright © 2012, **Editura Pro Universitaria**

Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin
Editurii Pro Universitaria

Nicio parte din acest volum nu poate fi copiată fără acordul scris al
Editurii Pro Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

APOSTOL, MIHAELA-SIMONA

Pelerinajul și comunicarea mediatică / Mihaela-Simona Apostol. - București : Pro Universitaria, 2012

Bibliogr.

ISBN 978-606-647-527-3

659.3:316

INTRODUCERE

Fenomenul pelerinajului reușește prin amploare, prin sistemul complex ritualic și prin numărul mare de persoane implicate să dinamizeze și să revigoreze viața spirituală. Pelerinajul nu este o simplă călătorie către o destinație, ci un traseu inițiativ, un act simbolic. Pelerinul nu rătăcește fără rost pe drum în căutarea aventurii, ci călătorește spre un loc miraculos, care are forța să-l transforme.

În fiecare an, religia reușește să motiveze milioane de oameni să pornească în călătorie. Statisticile arată că, anual, aproximativ 240 de milioane de oameni pornesc în pelerinaj spre marile centre de cult, aflate pe tot cuprinsul Globului. Popularitatea fenomenului religios a făcut ca, de câteva zeci de ani, importanța pelerinajului să crească și să influențeze pozitiv dinamica turismului internațional.

În ultimele decenii, se constată o legătură din ce în ce mai puternică între religie și mass-media, iar această stare de fapt a evoluat treptat, pe parcursul întregului secol XX. Mass-media reușește, prin calitățile sale, să facă oricui cunoscute religiile și cultura din întreaga lume. Marile evenimente religioase, problemele spirituale, rolul și locul credinciosului în spațiul bisericii sunt aduse în prim-plan de mijloacele de comunicare în masă.

În România, o dată cu prăbușirea sistemului comunist, prezența subiectelor religioase în discursul media a crescut semnificativ, concomitent cu prezența reprezentanților Bisericii în spațiul public. Religia nu mai este un subiect-tabu, iar în discursul mass-media se vorbește în mod constant despre evenimentele religioase. Mass-media acordă o atenție deosebită fenomenului pelerinajului și, adesea, aceste informații ajung să fie știrile cele mai importante ale zilei, pe multe canale de comunicare. Pelerinajele de la Iași, de Sfânta Cuvioasă Parascheva și de la București, de Sfântul Cuvios Dimitrie Basarabov, sunt considerate a fi importante evenimente religioase, puternic mediatizate și foarte populare în rândul credincioșilor, dar foarte puțin cercetate. Lucrarea de față își propune să privească spre aceste zone necercetate și să studieze fenomenul pelerinajului din perspectiva științelor comunicării, să analizeze dinamica economică a fenomenului religios și a mass-media religioase. Unele dintre aceste domenii sunt intens cercetate în străinătate, unde există o literatură de specialitate semnificativă, în timp ce în România, aceste domenii sunt puțin investigate. Este motivul pentru care studiile de caz propuse și exemplele folosite în lucrare cercetează în special realitățile religioase și mediatice românești.

CAPITOLUL 1

ANTROPOLOGIE ȘI RELIGIE

1.1. Introducere în contextul teoretic

Pelerinajul este un puternic instrument pastoral ce reușește să motiveze credincioșii, având puterea să capaciteze atenția și să transmită mesajele creștine. Pelerinajele sunt capabile să adune și să genereze în jurul lor o acțiune complexă de revigorare religioasă, oferind locului de pelerinaj o identitate unică. În inimile credincioșilor, pelerinajele ocupă un loc deosebit, iar acest fapt nu este o noutate. Pelerinajul de la începutul Bisericii Creștine a fost folosit ca instrument pastoral, iar în ultimele secole, Biserica s-a folosit de forța pelerinajului ca să contrabalanseze presiunile detractorilor, manifestate prin tendințele seculariste, discursurile iluministe, raționaliste sau modul de gândire ateist. Un exemplu recent este Biserica Rusă care, după coborârea Cortinei de Fier, s-a folosit de forța pelerinajelor și de obiceiul de a o venera pe Fecioara Maria pentru a recâștiga poziția de lider spiritual din dorința de a pune stavilă tendinței seculariste, manifestată de fostul regim comunist¹

În anii '60, Biserica Catolică a înțeles că trebuie să modernizeze instituția Bisericii și să o recadreze, dar privea cu scepticism la formele religioase populare, refuzându-le și ignorându-le. Venerarea sfinților și pelerinajele erau considerate practici religioase învechite. Drept urmare, au fost suspendate. Această acțiune a atras atenția, iar mass-media, opinia publică și specialiștii în domeniu și-au întors privirile către aceste forme de manifestare religioasă foarte puțin studiate. Cercetători din variate domenii ale culturii au început să studieze fenomenul pelerinajului și au reușit să propună o serie de dezbateri pe tema problematicii pelerinajului.² Astfel, specialiștii au constatat că, structural, pelerinajele au puncte convergente și divergente, dar există elemente care sunt prezente în toate pelerinajele: au un factor dinamic – călătoria; au un caracter de masă - pelerinii; există un centru - locul sacru, un rit practicat în locul sacru, o mutație spirituală și o întoarcere în spațiul laic³.

Pelerinajul nu este o călătorie obișnuită. El are un scop precis și un traseu bine determinat către locul sacru. Pelerinul nu rătăcește fără rost pe

¹ Magry, Peter Jan, (ed.), 2008, *Shrines and Pilgrimage in the Modern World New Itineraries into the Sacred*, Amsterdam University Press, pp.15-16;

² *Ibidem*, p.15-16;

³ Coman, Mihai, 2008, *Introducere în antropologia culturală: mitul și ritul*, Ed. Polirom, Iași, p. 197;

drum, în căutarea aventurii, ci călătorește spre un loc miraculos, care are forța să-l transforme. Pelerinajul presupune părăsirea realității cotidiene, a lumii cunoscute și plecarea într-o călătorie, spre o realitate nesigură și necunoscută, iar presiunea crește direct proporțional cu distanța dintre lumea cunoscută și lumea necunoscută. Atingerea locului sacru - trofeul râvnit - se face după parcurgerea traseului inițiat printr-un teritoriu necunoscut. În general, față de alte tipuri de rituri, pelerinajele cer o perioadă mai îndelungată de timp pentru a le practica, însă nu toate pelerinajele sunt la fel de cronofage și nici nu presupun acțiuni ritualice identice.

Pelerinajele au fost clasificate de cercetători după anumite criterii specifice. Există pelerinaje care pot fi întreprinse pe tot timpul anului, fără o dată specifică. Există și pelerinaje care au loc la o dată fixă, ziua unui sfânt sau a unui eveniment. Din punct de vedere geografic, lungimea traseului poate varia: pot fi pelerinaje pe distanțe mici, de câțiva kilometri, sau pelerinaje pe distanțe foarte mari, de sute sau chiar de mii de kilometri. Pe o axă socială, pelerinajele pot fi făcute în grup sau de un singur pelerin. Specialiștii consideră că există, pe axa sacralității, două tipuri de pelerinaje: sacre și laice. Sunt catalogate ca fiind pelerinaje sacre călătoriile întreprinse în scopuri tradițional religioase, pelerinajele laice fiind cele cu ritualuri analogice celor sacre, care sunt practicate de turiști. De asemenea, se consideră că există ritualuri care implică un grad de risc diferit, în funcție de felul în care se practică: pelerinajul de tip arhaic, când pelerinul parcurge distanța pe jos și se expune riscurilor și pelerinajul modern, când riscul călătoriei este gestionat de instituții de specialitate, iar pericolul este minim⁴.

În funcție de scopul urmărit de pelerini, Alan Morinis⁵ propune o tipologie a motivelor pentru care pelerinii pleacă în călătorie: unii pelerini pornesc la drum în scopuri devoționale, pentru a venera o divinitate, un spațiu sacru sau un simbol; alți pelerini pleacă urmărind o agendă proprie, dorind să se însănătoșească, să obțină împlinirea anumitor lucruri concrete, lumești. Există pelerinaje întreprinse în scopuri normative, acestea fiind întotdeauna asociate cu riturile de trecere și cu schimbările calendaristice. În alte cazuri, pelerinaje pot fi impuse de autoritatea religioasă sau laică, în scopul ispășirii unei penitențe. Uneori, pelerinii nu au un scop precis atunci când pornesc în călătorie, ci întreprind traseul în speranța unei revelații sau a răspunsului așteptat.

⁴ Coman, Mihai, *op.cit.*, p. 195;

⁵ Alan Morinis, 1992, *Sacred Journey. The Anthropology of Pilgrimage*, Greenwood Press, Westport, pp.10-14;

Antropologul Victor Turner⁶ consideră că există patru tipuri de pelerinaje. El este de părere că primele două tipuri au loc în spațiul cultural al religiilor istorice. Turner afirmă că primul este „prototipul pelerinajului”, un tip de pelerinaj care se bazează pe forța documentară și tradiția fondatorilor religiei, a discipolilor și a credinței evanghelice. Aceste pelerinaje rămân în strânsă legătură cu paradigmele din care au fost construite și nu se îndepărtează de simbolismul fondator. Pelerinajul la Ierusalim este exemplul ideal pentru pelerinajul de felul prototipului. Acestea trebuie delimitate de pelerinajele arhaic-sincretice, care conțin simboluri și credințe ce aparțin unor religii mult mai vechi. Un exemplu de pelerinaj este cel de la Glastonbury, din Anglia, unde continuă să existe urme de ritualuri celtice. Pe lângă cele două tipuri de pelerinaje se observă alte două tipuri, existente în spațiul creștin, dintre care cel mai cunoscut tip de pelerinaj este cel medieval. Acest tip a început să fie practicat între anii 500-1400. Pelerinajele medievale precum cele de la Compostela - Spania, Assisi - Italia sau Czestochowa - Polonia sunt foarte cunoscute și populare, mai ales datorită tradițiilor și literaturii creștine foarte bogate. Ultimul tip este pelerinajul modern. Despre acesta, Turner spune că trebuie înțeles ca aparținând perioadei postmedievale. Pelerinajul modern a început să fie practicat începând cu secolul al XIX-lea și are la bază efervescența și devoțiunea religioasă a credincioșilor. Forța motrice care stă la baza pelerinajului modern este o viziune sau o apariție divină, ce mobilizează mase mari de oameni, care cred că miracolele se întâmplă într-adevăr. Aceste evenimente beneficiază de suportul modern de comunicare și implică o mediatizare puternică a fenomenului religios⁷.

Turner⁸, pornind de la teoriile formulate de Van Gennep, construiește un cadru teoretic personal pentru fenomenul pelerinajului, înțeles ca rit de trecere. Turner consideră că pelerinajul nu este un fenomen care se bazează pe structuri sociale, pentru că, în cadrul acestuia, poziția socială și ierarhiile sunt suspendate. Tocmai de aceea, Turner consideră că pelerinajul este un fenomen „antistructural”, fiindcă - spune acesta - în cadrul comunității de pelerini nu există structuri ierarhice, iar modul de relaționare al persoanelor este spontan și direct. De aceea, Turner este de părere că pelerinajele au la bază marile rituri de inițiere, care sunt destinate tinerilor și care, deși par a nu avea o ordine interioară, conțin anumite obligații structurale. Starea liminală a pelerinajului elimină statutul social normal al pelerinului și acesta trăiește un sentiment de egalitate socială și de frăție în cadrul grupului de pelerini. Turner denumesc

⁶ Turner, Victor, Turner, Edith, 1978, *Image and Pilgrimage in Christian Culture*, Colombia University Press, New York, pp.17-19;

⁷ Turner, Victor, Turner, Edith, *op.cit.* pp.17-19;

⁸ *Ibidem*, p.31;

această experiență de grup ca fiind starea de „communitas”. Pelerinii trăiesc experiența „communitas” și suferă un proces de transformare profundă a sinelui, iar la sfârșitul parcursului inițiativ, statutul lor este schimbat.

1.2. Centrul sacru

Locurile de pelerinaj sunt zone sacre, spații privilegiate, unde se produce o ruptură în continuitatea firească a lumii. În aceste spații transcendente locuiește divinitatea, iar forța sacră ființează după alte reguli decât în realitatea cotidiană.

În cartea „Sacru și profanul”, Mircea Eliade⁹ explică sacru ca fiind o realitate de ordin complet, de care omul își dă seama doar prin opoziție cu profanul. Manifestarea sacrului transformă acel obiect sau spațiu în altceva, însă fără a-și pierde materialitatea, ci doar realitatea ei imediată, care devine o realitate supranaturală. Pendularea între sacru și profan este sinonimă cu pendularea între ireal și real. Eliade¹⁰ afirmă că sacru și profanul sunt cele două moduri de „a fi în lume”. Spațiul, în mintea omului credincios, nu are o structură uniformă, ci prezintă diferite calități: loc sfânt și loc fără valoare spirituală. Omul religios își dorește să trăiască în spațiul sacru, într-o lume sanctificată, eternă, neschimbătoare. Acesta este motivul pentru care, spune Eliade¹¹, credinciosul simte nevoia să organizeze spațiul sacru și face acest gest repetând simbolic lucrarea exemplară a zeilor și consacrând spațiului o esență divină, transformându-l într-un arhetip ceresc.

Spațiul sacru, venerat de pelerini, este strâns legat de relevarea divinității în fața oamenilor și, implicit, a apropierii oamenilor de divinitate. Existența pelerinajelor este susținută de prezența constantă a miracolelor. Pelerinii vin la temple să se roage, plini de speranță, cerând divinității: sănătate, bogăție, noroc în dragoste, fertilitate și multe altele, iar împlinirea acestor dorințe reprezintă semnul clar că divinitatea din acel loc sacru le-a ascultat gândurile. Schimbul de daruri dintre divinitate și oameni este propice în acel loc¹².

Locurile sfinte, oricât de mercantile pare această afirmație, nu atrag prin magnetismul lor, ci prin modul în care sunt promovate. Forța unui centru de pelerinaj este dată de calitatea mesajului promotorului și a poveștii care însoțește misterul miracolului inițial. Caracterul sacru al

⁹ Eliade, Mircea, 1995, *Sacru și profanul*, Ed. Humanitas, București, p.9;

¹⁰ *Ibidem*, p.11;

¹¹ *Ibidem*, p.26;

¹² Eade, John, Sallnow, Michael J., 1991, *Contesting the sacred. The antropology of Christian pilgrimage*, Routledge, London, p.7;

centrului trebuie validat de o instanță religioasă, care nu poate fi tăgăduită. Validarea este făcută de Biserică și poate fi garantată prin existența unor texte sacre care să certifice revelațiile, miracolele sau aparițiile divine.

Traseul către centrele sacre este, după o perioadă de timp, presărat cu mici centre sacre care atrag și ele atenția pelerinilor. Întreg traseul devine o sursă de venit pentru locuitorii zonei, se înființează restaurante și locuri de cazare. Industria suvenirelor prosperă și ea. Se dezvoltă treptat toată infrastructura necesară pentru a susține pelerinajul și nevoile pelerinului.

Multe centre de pelerinaj sunt construite cu scopul de a educa, a minuna, a inspira, a sublinia trăsăturile culturale și pentru a capta atenția pelerinilor pentru o perioadă cât mai îndelungată de timp. Intenția locurilor sacre de a educa se regăsește în modul în care aceste spații sunt decorate: statui, picturi sau texte care povestesc scene din viața divinităților, în scop educativ. Clădirile în care locuiește divinitatea sunt construite special cu scopul de a ului credincioșii prin bogăție, grandoare și frumusețea decorurilor, dar mai ales prin strălucirea lor fabuloasă, care nu se regăsește în cotidian. Felul în care aceste construcții se individualizează se transformă într-un element de mândrie națională, un simbol cu care poporul respectiv se identifică și pe care-l venerază. Dimensiunea și frumusețea acestor construcții este, înainte de toate, o formă de reverență în fața divinității, dar și o metodă de a capta atenția pelerinilor și de a le oferi diverse activități. În aceste locuri sacre se organizează anual sau de mai multe ori pe an diferite sărbători cu caracter ritualic, dar și laic, menite să mențină trează atenția publicului asupra respectivului loc.¹³

1.3. Forța de atracție a centrului sacru

„Sângele martirilor este sămânța creștinătății”, spune Tertullian în primul capitol din cartea sa, *Ad Martyras*. Această expresie este adesea folosită de teologii creștini, din dorința de a explica puterea martirilor de a strânge în jurul lor discipoli care să urmeze calea primejdioasă a creștinătății. În primele trei secole de după Hristos, oamenii căutau o lumină spirituală care să le lumineze viața, iar exemplul martirilor a fost elementul dinamic care a influențat creștinismul, până la încetarea persecuțiilor și intrarea acestei religii în legalitate. Curajul martirilor a oferit creștinilor un model moral exemplar demn de urmat în numele credinței. Dumnezeu, în marea Sa generozitate, a oferit oamenilor exemplari care s-au jertfit în numele divinității darul sfințeniei și

¹³ Davidson, Linda Kay, Gitlitz, David M.,(coord.), 2002, *Pilgrimage: from the Ganges to Graceland: an encyclopedia*, ABC-CLIO, Inc, Santa Barbara, p. 607;

nealterarea rămășițelor pământești. Credința creștină a relicvelor s-a clădit pe temelia rămășițelor umane atinse de forța divină.

Relicvele sunt forma concretă, palpabilă, prin care se relevă puterea divină. Această concretețe a relicvelor le face extrem de populare printre credincioși, care pot vedea și pipăi forma întrupării divinității. Forța sacră poate fi simțită prin atingere, iar credinciosul, în acest fel, poate intra în contact cu energiile divine ale Universului. „Aceste obiecte sacre au câteva caracteristici comune. Întâi, ele sunt în mod intrinsec umane, deoarece reprezintă fie rămășițe ale unor oameni, fie lucruri făurite de oameni. [...] În al doilea rând, relicvele și imaginile care servesc drept obiecte de cult sunt considerate miraculoase, fie prin asocierea cu anumite evenimente, fie pentru că ele evocă admirația și credința. O a treia caracteristică a relicvelor și a imaginilor venerate, în contrast cu locul sacru, este mobilitatea lor”¹⁴.

Relicvele sunt adesea fragmentate în microrelicve, care la rândul lor, poartă în sine forța divină a obiectului sacru de unde au fost rupte. Microrelicvele au un rol important în dinamica religioasă, impulsionând fenomenul pelerinajului și devenind implicit motorul industriei religioase. De ce este atât de importantă pentru pelerin atingerea relicvelor și a locului sacru? Pentru că pelerinul consideră că acel spațiu este atins de aripa divinității. Mircea Eliade explică motivul pentru care acest fapt se întâmplă: „Pentru omul religios, spațiul nu este omogen, ci prezintă rupturi și spărturi; unele porțiuni de spațiu sunt calitativ diferite de celelalte”¹⁵.

Prezența spațiului sacru poate fi reprezentată sub multiple forme, acestea putând fi naturale – izvoare, stânci, arbori, sau create de om – altare, biserici, catedrale, mănăstiri. Puterile supranaturale ale reprezentărilor divine pot fi relevate sau create. Unele dintre revelații pot fi: hierofanii, când divinitatea alege să se arate într-un anumit loc sau să se materializeze într-un obiect; escatologice, când se manifestă prin revelații ale lumii de dincolo; evenimente istorice importante; creații ale voinței politice, interesate de scopuri pragmatice, cu intenția de a manipula și de a obține capital de imagine, dar și capital financiar¹⁶.

Pelerinajul are ca țintă spațiul sacru, iar atingerea acestui loc reușește să transfigureze existența călătorului. Spațiul sacru spre care se îndreaptă pelerinul este tărâmul divinității și de aceea, pelerinajul nu este o călătorie obișnuită, trasată pe orizontală de la un punct A către un punct B terestru, ci este o călătorie ascendentă, în care punctul B se află în ceruri, acolo

¹⁴ Mihai Coman, *op-cit.*, p.198;

¹⁵ Eliade, Mircea, *op-cit.*, p.15;

¹⁶ A. Dupront în Mihai Coman, *op-cit.*, p.198;

unde divinitatea locuiește. În acest spațiu încărcat de sacralitate, divinitatea se înfățișează oamenilor și face dovada puterilor supranaturale pe care le posedă.

În spațiul creștin, începând cu perioada medievală, au început să se practice pelerinajele de penitență pentru ispășirea păcatelor. Preoții, după ascultarea unei spovedanii, aveau puterea să îi impună unui credincios să plece în pelerinaj. Penitența prin pelerinaj era impusă și de curțile de judecată și de Inchiziție. În perioada de început, aceste instanțe îi trimiteau pe eretici și pe condamnați să se purifice prin pelerinaje către locuri îndepărtate, aflate în Europa sau în Țara Sfântă. Pelerinajul de penitență era parcurs din rațiuni clare: purificarea sufletului prin suferință și creșterea valorii penitenței prin pelerinaje îndelungate. Purificarea prin suferință este un element important pentru creștinii catolici, care, purificându-se în timpul vieții, nu mai petrec după moarte mult timp în Purgatoriu, pășind în Paradis mult mai repede. Pelerinajul de penitență este foarte apreciat, datorită calității extraordinare de a micșora timpul petrecut în Purgatoriu. De aceea, creștinii au adăugat mereu noi și noi suplicii, pentru a-i crește valoarea. Aceste suplicii au ajuns la forme extreme, astfel încât credincioșii, pe tot parcursul pelerinajului, posteau, mergeau desculți, în genunchi sau legați în lanțuri.

Pelerinajele de penitență sunt practicate de toate cele trei mari religii ale lumii: mahomedanism, budism și creștinism, iar rațiunile penitenței prin pelerinaj sunt aceleași - salvarea sufletului. În toate cele trei este prezentă credința că intensitatea penitenței sporește valoarea acțiunii întreprinse. Fiecare pelerinaj are un profil unic, specific, construit din obstacole suplimentare care s-au împământănit și care s-au perpetuat prin tradiție.

Pelerinii shintoști din Japonia care vor să facă un pelerinaj la muntele Hiei trebuie să parcurgă un circuit de 40 de kilometri în jurul muntelui și să viziteze cele 250 de locuri sfinte. Acest traseu trebuie parcurs de pelerin de 1000 de ori în șapte ani. După ce a terminat această primă etapă, în a doua etapă, pelerinul trebuie să parcurgă alergând 60 de kilometri în fiecare zi, timp de 100 de zile, apoi, în a treia etapă, trebuie să parcurgă 84 de kilometri zilnic, timp de alte 100 de zile. Acest pelerinaj a fost făcut în ultimul mileniu de mai puțin de 50 de pelerini, din cauza gradului extrem de dificultate a penitenței.

Creștini veniți să întreprindă pelerinajul Sfântului Patrick, de pe insula irlandeză Lough Derkg, trebuie să postească, să nu doarmă și să meargă desculți spre locurile sfinte¹⁷.

¹⁷ Davidson, Linda Kay, Gitlitz, David M.(coord.), *op-cit.*, p. 473;